

ליאל מלכה / על המנחה

פתיחה

וְנִפְשׁ כִּי תִקְרִיב קָרְבָּן מִנְחָה לַה' סֶלֶת יִהְיֶה קָרְבָּנוֹ וְיִצַק עָלֶיהָ שֶׁמֶן וְנָתַן עָלֶיהָ לְבִנָּה

(ויקרא ב', א)

המנחה מופיעה לראשונה באמצע פרשיית קרבנות הנדבה, לאחר קרבן העולה ולפני קרבן השלמים – בין שאר הקרבנות.¹ כך גם בתפיסתנו נבלע מעמדה בתוך עולם הקדשים, והזבחים הם אשר תופסים את הבכורה התודעתית.

התייחסות שולית למנחה יכולה לנבוע מראיית המנחה כתחליף זול לקרבן הבהמה או העוף בהיעדר אמצעים כלכליים מצד המקריב. כך משתמע מפרשיית 'קרבן עולה ויורד' (ויקרא ה, ו-יא) – כמתקדמת מהכבד אל הקל, מהרצוי אל הפחות:

(ו) וְהִבִּיא אֶת־אֲשָׁמוֹ לַה' עַל חַטָּאתוֹ אֲשֶׁר חָטָא נִקְבָּה מִן־הַצֹּאן פֶּשֶׁבֶה או שְׂעִירַת עִזִּים לְחַטָּאת וְכִפֹּר עָלָיו הִפְהִן מִחַטָּאתוֹ: (ז) וְאִם לֹא תִגִּיעַ יָדוֹ דֵּי שֶׁה וְהִבִּיא אֶת־אֲשָׁמוֹ אֲשֶׁר חָטָא שְׁתֵּי תָרִים אֲשֶׁנִּי בְּגִירִיוֹנָה... (יא) וְאִם־לֹא תִשָּׂיג יָדוֹ לְשְׁתֵּי תָרִים או לְשְׁנֵי בְּגִירִיוֹנָה וְהִבִּיא אֶת־קָרְבָּנוֹ אֲשֶׁר חָטָא עֲשִׂירַת הָאָפֶה סֶלֶת לְחַטָּאת.

דהיינו, ראייה היררכית של עולם הקדשים תמקם את המנחה בתחתית הסולם באשר הנתינה הכלכלית שבה היא הקטנה ביותר. ננסה להציע ראייה אחרת על קרבן המנחה, ולהדגיש את המשמעויות השונות הנובעות מהסתכלות כזו.

סמליות

הרמב"ן (ויקרא א, ט ד"ה יותר) בדבריו הידועים מסביר את אופן הכפרה הנעשה באמצעות הקרבת הקרבן:

כדי שיחשוב אדם בעשותו כל אלה כי חטא לא-להיו בגופו ובנפשו, וראוי לו שיישפך דמו ויישרף גופו לולא חסד הבורא שלקח ממנו תמורה וכפר הקרבן הזה שיהא דמו תחת דמו, נפש תחת נפש, וראשי אברי הקרבן כנגד ראשי אבריו.

הקרבן החי מסמל את חיי המקריב אשר היו ראויים להילקח במקומו. הקרבן משמש כ'כופר' תחת נפשו של המקריב.

¹ המנחה המוזכרת בפרק ב' היא קרבן נדבה, ולכן מובנת שייכותה למנייתה ב'דיבורא דנדבה' שהוקדם ל'דיבורא דחובה'. אך מיקומה בין העולה לשלמים אינו מובן דיו. חלק מהפרשנים, האברבנל (ויקרא ב', א) לדוגמה, גוזר ממיקומה על אופייה ומדמה אותה לקרבן עולה.

ביטוי הלכתי לרעיון זה מצוי בדמות החשיבות היתירה שיש לדם בעבודת הקרבנות. הדם מהווה סימבול מוחשי לחיי הבהמה התלויים בדם זה – "כי הדם הוא הנפש". כך מבין העבודות, זריקת הדם היא נקודת האל-חזור בתהליך העבודה – היא רגע הכפרה בעצמו:

אין כפרה אלא בדם, שנאמר: 'כי הדם הוא כנפש יכפר' (זבחים ו', א)

מסיבה זו הבעלים מתכפרים גם אם הבשר או האימורים אבדו ולא נקטרו ונאכלו, משום שהדם כבר נזרק על המזבח.²

מובן שבמנחה לא שייכת סמליות זו – הקומץ אינו מקביל לדם הנפש, וחיי המקריב אינם מסומנים במנחה. אכן סמליותה של המנחה מגיעה מכיוון אחר לחלוטין.

יחידת המידה הבסיסית במנחה היא עשרון, וכל המנחות באות במידה זו או בכפולותיה. יחידה זו קשורה ליחידת המידה של המן. המן כידוע ירד "איש כפי אכלו עמר לגלגלת [...] והעמר עשרית האיפה הוא" (שמות ט"ז, טז-לו). כלומר, המנחה והמן זהים ביחידת המידה הבסיסית שלהם.

הפרשנים הראשונים כבר קושרים ביניהם, כך לדוגמה רש"י:

עשרית האיפה - ...והוא שיעור לחלה ולמנחות: (שמות טז, לו ד"ה עשרית)

מפרשת המן למדים שזהו שיעור האכילה המספיק לאדם ביום.

הרש"ר הירש (שמות ט"ז, לו) הקיש רעיון זה למשמעות שיעור המנחה:

זו הייתה לאחר מכן מידת היסוד של כל המנחות, דהיינו שיעור המייצג את מזונו של אדם אחד לפני ה'.

על פי זה ניתן להציע, שהבאת המנחה היא מחווה המבטאת את התלות באל המספק את כלכלתו ומזונו של האדם. מנת האוכל היומית של האדם משמשת כמשל להסתמכות המוחלטת של האדם באלוהיו.

במקום אחר מחדד הרש"ר הירש (בראשית ד, ג) רעיון זה:

מחוץ למקדש "מנחה" היא מתנה, אות של קבלת מרות [...] זו גם משמעות המנחה:

המקריב נכנע להנהגתו ולמרותו של אחר, או מכיר בריבונותו; הוה אומר: המנחה

היא אות של קבלת מרות.

חפץ ויצירה

כאמור, בקרבנות הכפרה קשורה בדם, אולם בהקרבה קיים מרכיב משמעותי נוסף והוא הקטרת הקרבן על גבי המזבח. כך למשל הזריקה אינה כשרה אלא אם כן יש כזית בשר

² פסחים ע"ז, ב. תוספות (זבחים ו. ד"ה והלא) מקשים שללא אכילת כהנים אין כפרה, ואומרים שעדיין עיקר הכפרה היא בדם: "ואכלו אותם אשר כופר בהם מלמד שהכהנים אוכלין בשר ובעלים מתכפרים אבל מכל מקום עיקר כפרה אינה אלא בדם".

לאכילה או כזית אימורים להקטרה בשעת הזריקה, גם אם לאחריה אבדו, כפי שניתן לראות בפסק הרמב"ם:

אם נשתיר כזית מן הבשר או כזית מן האימורין זורק את הדם, ואם לאו אינו זורק, ובעולה אפילו כחצי זית מן הבשר וחצי זית מן האימורין, מפני שכולה לאשים.

(פסולי המוקדשין א', ל)

ההקטרה היא המובן הפשוט יותר של הקרבן – הבאתו כנתינה המוסבת כלפי מעלה או עשיית מחווה כלפי האל. נתינה שמטרתה להשיג כפרה או לנסות וליצור קשר בין האדם לאלוהיו. הקטרת הקרבן, שריפתו על גבי המזבח, היא נתינתו לגבוה – הפיכת הגשמי לרוחני. נכונים הדברים בין אם נשרף הקרבן כליל על המזבח ובין אם רק חלקים מייצגים ממנו.

היבט זה מודגש בעיקר בעולם טרום-מקדשי, שבו טרם נקבעו ריטואלים ופרוטוקולים פולחניים נוקשים בנוגע לעבודת הקרבנות. דהיינו, טרם נתקבע מעמדו של דם הקרבן כמכפר כפי שעולה מסוגיות הגמרא בנוגע לזריקה.

כך במזבחו של נוח ריח הניחוח הוא משריפת הקרבנות:

...ויעל עלת במזבח: וירח ה' את ריח הניחח... (בראשית ח', כ-כא)

מרכיב זה לא נזנח כאשר התעצבה עבודת הקרבנות, אלא נוסף לצדו של הדם כמכפר: אשה ריח ניחוח לה' (ויקרא א, ט). ריח הניחוח – נחת הרוח, קשור באשים – שריפתם של הקרבנות.

אמנם, גם ביחס למנחה מוזכר ביטוי זה. אולם מתוך הדמיון ניתן להבין את השוני. גם בקרבן מן החי וגם בקרבן המנחה החפץ המוקרב נשרף. אבל לעומת דלות מרכיביה של המנחה, קרבן מן החי מרשים בפארו, מעיד על השקעה כלכלית מצד המקריב, אובייקט כ"כ משמעותי עד שנשכח שהוא אינו אובייקט אלא יצור חי. בהיבט זה המנחה בולטת בנחיתותה לעומת קרבן מן החי.

המשנה בסוף מסכת מנחות (י"ג, יא) לכאורה שוללת תפיסה כזו – המתעסקת בחפץ המובא, ולומדת מכך שכוונת הלב היא המשמעותית ביחס לקרבנות ולא סוג הקרבן או עלותו:

נאמר בעולת הבהמה אשה ריח ניחוח ובעולת העוף אשה ריח ניחוח ובמנחה אשה

ריח ניחוח ללמד שאחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין אדם את דעתו לשמים

נראה שהמשנה נכתבת בהמשך ישיר לצווחתם של נביאי ישראל לאורך הדורות הקוראים להלימה בין מוסר חברתי לקיום מצוות, והבנה שהקרבנות אינם מכשיר דתי שביכולתו 'לשחד' את האל באופן בלתי-תלוי במעמדו המוסרי של מביא הקרבן. כך המשנה מדגישה

את כוונת הלב ללא תלות במעמדו הכלכלי של מביא הקרבן. עם כל זאת, היא אינה שוללת את המרכיב הכלכלי הקיים בקרבנות החיה. אדרבה, העשיר צריך להביא קרבן שהולם את מעמדו.

כך שבעוד שהזבח הוא מתנה חשובה ויקרה, המנחה חסרה היבט זה. באשר החפץ המובא במנחה אינו מפואר ומלא הדר אלא מורכב ממרכיבים פשוטים. כך שקשה לומר שיש מוקד בחפץ המובא במנחה. גם בנקודה זו למנחה תשובה משלה.
הגמ' במנחות מביאה את המדרש:

א"ר יצחק: מה נשתנית מנחה שנאמר בה חמשה מיני טיגון הללו? משל למלך בשר ודם שעשה לו אוהבו סעודה ויודע בו שהוא עני, אמר לו: עשה לי מן חמשה מיני טיגון כדי שאהנה ממך. (מנחות ק"ד, ב)

במנחה מושם דגש על תהליך עשייתה, לא החפץ המובא כמנחה במוקד אלא הכנתה ותהליך הקרבתה. בתהליך זה למקריב מעורבות רבה. כך לומדת הגמרא מהפסוקים שעד שלב הקמיצה עבודת הזר כשירה:

אמר קרא: ויצק עליה שמן ונתן עליה לבונה והביאה אל בני אהרן הכהן וקמץ, מקמיצה ואילך מצות כהונה, לימד על יציקה ובלילה שכשירה בזר.

(מנחות י"ח, ב)

למטרת ההגשה, התנופה וארבע העבודות שבמנחה נדרשת עבודת כהונה, אך כל ההכנות הקודמות: נתינת השמן בכלי, בלילה, לישה, עריכה, אפייה, פתיחה, יציקה ומשיחה, הנעשות בכלי שרת ובעזרה, כשרות בזר – מביא המנחה.

לתהליך היצירה שבמנחה השלכות הלכתיות. כך מנחה אינה קרויה מנחה עד אשר ניתנת בכלי שרת - רגע נתינתה בכלי אחד מקדשה. לפני כן מדובר במרכיבים נפרדים חסרי שייכות אחד לשני, ונתינתם בכלי אחד מאחדת אותם ונותנת להם אופי של מנחה.

דהיינו, תהליך הקרבת המנחה הוא יצירתי באופן שמערב את הבעלים בתהליך. בעוד שבקרבן תפקידו של מעשה ההקרבה בטבעו מכלה ומשחית ומשתמש בחייו של יצור אחר על מנת להשיג כפרה, האדם מקריב המנחה לוקח מרכיבים טבעיים משכלל אותם ומרכיב איתם דבר חדש.

זו יכולה להיות המוטיבציה הפרשנית של הרב קוק שהתעסק בנושא זה. הרב קוק מציג תפיסה בה הראשית והאחרית שלובות זו בזו – השאיפה העתידית היא שחזור המציאות הבראשיתית של גן העדן, זהו היעד הסופי במגמה ההתפתחותית של האנושות שאינה פוסקת.

כלומר, הרב קוק מניח לא מעט הנחות מטאפיזיות בשביל לבסס את תפיסתו. אחת מטענותיו היא בדבר אופי הקרבנות העתידיים אשר יבואו מהצומח:

לעתיד לבא שפע הדעת יתפשט ויחדר אפילו בבעלי-החיים, 'לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי, כי מלאה הארץ דעה את ה', וההקרבה שתהיה אז של מנחה, מהצומח, תערב לה' כימי עולם וכשנים קדמוניות. (עולת ראייה א', רצב)

ייתכן שהתקשה בזיהוי עיקר העבודה בבית המקדש עם פעולה משחיתה באשר המקדש הוא המרכז הרוחני והדתי של העם. בטח כשקיימת חלופה – מנחה, שתהליך הקרבנות רותם את כוחותיו היצירתיים של האדם ומשלבם בתהליך כפרתו או בניסיונו להתקרב לגבוה.

בניסוח חריף יותר ניתן לומר שבהקרבת קרבן מן החי אין די בשביל לכפר, לפחות בשלב הסופי בחזונו האוטופי של הרב קוק, באשר פעולה זו מרחיבה את מעגל החטא באמצעות הניסיון להשיג כפרה לאדם ע"י מחליף תמים.

נתינה והנחה

סיפורם של קין והבל מעלה אף הוא נקודה חשובה בדבר מהותם של הקרבן והמנחה:

ויהי מקץ ימים ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה' והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלבהן וישע ה' אל הבל ואל מנחתו. ואל קין ואל מנחתו לא שעה ויחר לקין מאד ויפלו פניו. (בראשית ד', ג-ה)

קרבנו של הבל מתקבל בעוד קרבנו של קין נדחה, ועל פי פשט המקראות לא מוצגת סיבה לדחייה זו. בהקשר של הקרבת הקרבנות הפער המצמית בין האדם לא-לוה, בין הנותן והמקבל – "כי הא-להים בשמים ואתה על הארץ", יוצר חשש מובנה מצד המקריב מפני דחיית קרבנו. האדם מביא את מתנתו בלא עירבון או ידיעה אם תתקבל, סימן שאלה תמידי מרחף מעל קבלת נתינתו. עם כל זאת, האדם ימשיך באשר הנתינה וההענקה הן אבני יסוד העומדות בתשתית כל מערכת יחסים, לרבות מערכת היחסים בין האדם לאלוהיו על אף חוסר האיזון המובהק בין הצדדים.

לאור רעיון זה ניתן להבין את תגובתו של קין. קין מביע רצון להיות שותף במעגל הנתינה בהביאו מנחה, אך מוצא ממעגל זה כשמנחתו נדחית. קין נותק מהקשר הבסיסי של נתינה במערכת היחסים שלו עם אלוהיו. במקום לנסות ולהביא קרבן אחר קין מתעל את הרגשותיו באופן אלים כלפי אחיו, שקרבנו התקבל. הרצח אינו תוצר של קנאה עמוקה

בלבד, אלא אף מחמת תחושת הבידוד שחש קין וההבדל במעמדות בינו ובין אחיו בעיני האל, כפי שתפס זאת קין, כתוצאה מדחיית מנחתו.³ בהיבט זה עונשו של קין מדויק – הוא אינו נענש במיתה תחת הריגת אחיו, אלא מורחק לעד. בגלות תמידית מקשר עם אלוהיו תחת המחשבה המוטעית שהוא מורחק תמידית מקשר עם אלוהיו, אותה מחשבה שהניעה אותו להרוג את הבל אחיו מתקבעת בדמות עונשו:

הן גרשת אתי היום מעל פני האדמה ומפניך אסתר והייתי נע ונד בארץ והיה כל מצאי יהרגני: [...] ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד קדמת עדן (בראשית ד, יד-טז)

לענייננו, גם במנחה וגם בקרבן מתקיים רעיון אי-הוודאות באשר לקבלתם ע"י האל. אולם ייתכן שבמנחה רעיון זה מבוטא באופן מוגבר עפ"י הנקודות שהוזכרו לעיל. בקרבן מודגש יותר הפן החומרי שבו, וקיימת תפיסה שככל שהקרבן מפואר יותר כך בעל ערך וחשיבות גבוהים יותר – הסתרתות מאחורי החפץ המובא כגורם מתווך בין האדם והדחייה האפשרית, כך ניתן להתחמק ולתלות דחייה פוטנציאלית בפגם בחפץ המובא ולא באדם המביא.

אך במנחה האדם המביא אותה מצוי בחזית, ומכאן החשש הגדול שמא תידחה. אף שמה מעיד עליה - לשון מונח,⁴ היא לא ניתנת ואף לא מקרבים אותה אלא היא מונחת ויושבת לפני ה' בתקווה שירצה לקחתה, ענייני ריצוי ופחד מדחייה מעורבים בה. הדחייה היא אישית באשר במנחה יש התמקדות במחווה ולא בחפץ המובא, תהליך הקרבתה ועשייתה מערבים את המקריב, לכן היא קשורה בנפש ובאישיותו של האדם והן אשר נבחנות: "ונפש כי תקריב קרבן מנחה לה'". מנחה עוסקת בצורה ולא בתוכן – כפי שעולה מאופן הכנתה היצירתי והפעיל שהבעלים נוטל בו חלק, וכן מפשטות רכיביה, ללא תוספות וקישוטים:

כל המנחה אשר תקריבו לה' לא תעשה חמץ כי כל שאר וכל דבש לא תקטירו ממנו
אשה לה' (ויקרא ב', יא)

כך ביחס למנחה נכון לומר: כל המוסיף גורע – המנחה היא עמידה צנועה ומלאת היסוס מול הקב"ה. ללא ימרות שניתן להשפיע באמצעות מתנה מפוארת. מחווה יצירתית חסרת יוקרה בה תולה האדם תקוות גדולות שתצליח להביע את אישיותו ולבטא את רחשי לבו.

³ כך מסביר פרופ' משה הלברטל את עונשו של קין, 'On Sacrifice', 2012. בעיקר עמ' 21.

⁴ רש"ר הירש ויקרא ב': הצורה המקובלת של לשון רבים "מנחות" מורה על שורש "מנח".